

PROGRESELE REFORMĂRII ECONOMIEI MOLDOVENEȘTI ÎN VEDEREA ASIGURĂRII TRANZIȚIEI SALE LA ECONOMIA DE PIAȚĂ¹

*Alexandru STRATAN², dr.hab., mem. cor., prof. univ.
Institutul Național de Cercetări Economice,
Zinovia TOACA,³ dr., cercetător științific coordonator,
Institutul Național de Cercetări Științifice,
Victoria FALA⁴, cercetător științific,
Institutul Național de Cercetări Economice*

Lucrarea dată este dedicată aniversării a 30 de ani de independență și de promovare a reformelor pentru crearea unei economii de piață în republica Moldova. În anul 2021, se împlinesc 30 de ani de la destrămarea definitivă a Uniunii Sovietice, obținerea independenței de către Republica Moldova și inițierea procesului de reformare economică și de tranziție a țării la o economie de piață. Această perioadă a fost marcată de o serie de succese, dar și eșecuri. În prezenta lucrare s-a propus realizarea unui bilanț a reușitelor obținute de către Republica Moldova în acești 30 de ani în vederea creării unei economii de piață funcționale și de a răspunde la întrebările "în ce măsură a fost realizată tranziția la economia de piață în Republica Moldova,, și „care sunt provocările economice majore ale țării în asigurarea convergenței cu țările europene dezvoltate”. Rezultatele obținute vin să susțină relevanța obiectivelor Strategiei pentru o Economie Incluzivă, Durabilă și Digitală până în 2030 (SEIDD) în vederea încheierii procesului de tranziție și a reducerii decalajelor de dezvoltare comparativ cu țările europene. Definiția Băncii Europene pentru Reconstrucție și Dezvoltare (BERD) a fost luată în considerație pentru a determina scopul și obiectivele tranziției economice în țările fostului bloc Sovietic și Europa de Sud-Est. Corespunzător, studiul a fost realizat în baza mai multor surse de date naționale și internaționale care au permis analiza evoluției principalilor indicatori macroeconomici în Republica Moldova în dinamică și comparativ cu alte economii în tranziție. Performanța țărilor din Zona Euro și separat, țările din Europa centrală a fost considerată ca țintă finală pentru evaluarea progreselor reformelor și a reușitelor economice obținute de către Republica Moldova în această perioadă.

This paper is dedicated to the 30th anniversary of independence and country's transition to a market economy in the Republic of Moldova. The 2021 year marks the 30th anniversary of the final disintegration of the Soviet Union, of the Republic of Moldova's independence and the beginning of economic transition towards a market economy. This period was marked by a series of successes, but also failures. The aim of this paper was to take stock of the achievements of this period and to answer the question "to what extent was the transition to a market economy realized in the Republic of Moldova" and „what are the major challenges the country is facing in ensuring the convergence with the European countries”. The results of the research aim to confirm the relevance of the objectives of the Strategy for an Inclusive, Durable and Digital Economy 2030 (SIDDE) to close the transition process and to reduce the discrepancies in development with European countries. The definition of the European Bank for

¹ Articolul este parte componentă din cadrul proiectului de cercetare „Evaluarea multidimensională și dezvoltarea ecosistemului antreprenorial la nivel național și regional în vederea impulsivării sectorului IMM în Republica Moldova” (cu cifra 20.80009.0807.38).

² © Alexandru Stratan, alex_stratan@yahoo.com

³ © Zinovia Toaca, ztoaca@gmail.com

⁴ © Victoria Fala, fala.victoria@hotmail.com

Reconstruction and Development (EBERD) has been taken into account to define the purpose and objectives of the economic transition in the countries of the former Soviet bloc and Eastern Europe. Correspondingly, the study was conducted based on several national and international data sources that allowed the analysis of the evolution of the main macroeconomic indicators in the Republic of Moldova in dynamics and compared to other economies in transition. At the same time, the economic performance and the progress of Moldova in promoting market economy reforms was assessed compared to Central Europe, as well as the average of the countries from Euro Area.

Cuvinte cheie: tranziție, economie de piață, convergență economică, deschidere economică, UE, Europa centrală și de Sud-Est, competitivitate

JEL Classification: P4, P52

Introducere

Destrămarea definitivă a Blocului Estic la începutul anilor '90 și încetarea activității Consiliului de Ajutor Economic Reciproc a marcat inițierea unei etape noi în dezvoltarea fostelor țări membre, însoțită în unele state, de transformări socio-economice radicale. Această etapă a început pentru majoritatea statelor vizate în condițiile unor economii vulnerabile ce trebuiau să fie restabilite, reconstruite după un șoc puternic. Iar cele mai afectate au fost fostele state membre ale Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste (URSS).

Tranziția a început cu o scădere drastică a produsului intern brut (PIB) care a durat câțiva ani consecutiv în statele Blocului Estic – de la minimum 2 ani în Polonia până la 10 ani în Ucraina. Per ansamblu, țările din Europa Centrală și de Sud-Est au resimțit o contractare mai mică a PIB-ului și o recuperare mai rapidă, comparativ cu fostele republici sovietice socialiste. Țările Baltice au înregistrat cea mai lungă și profundă recesiune comparativ cu țările Europei Centrale și de Sud-Est, iar în cadrul Comunității Statelor Independente (CSI) – Ucraina, Moldova, Armenia și Georgia au dat dovadă de cea mai mică reziliență la șocurile produse (World Bank; 2001).

Adepte, altădată, ale unui sistem economic planificat de către autoritățile centrale, bazat pe proprietate publică, fostele state membre ale blocului estic s-au angajat în procesul de reformare în vederea creării și dezvoltării unor economii de piață funcționale în conformitate cu modelul țărilor industrializate din Europa de Vest. Iar agenda de reformare trebuia să fie una ambițioasă, consistentă, evident, care necesita voință politică și consecvență în acțiunile realizate. Principalele obiective ale tranziției, conform BERD, au fost: liberalizarea prețurilor și a comerțului exterior; asigurarea stabilității macroeconomice ceea ce presupune politici fiscale și monetare eficiente pentru menținerea inflației sub control, precum și asigurarea sustenabilității contului curent al balanței de plăți; restructurarea și privatizarea care vizează crearea unui sistem financiar viabil și dezvoltarea antreprenoriatului, competitiv în condițiile pieței libere; reforma cadrului legal și instituțional pentru a asigura respectarea statului de drept și adoptarea unor politici concurențiale corespunzătoare (IMF; 2021).

Acum după 30 de ani de tranziție multe dintre țările din Europa Centrală, la fel și țările Baltice se numără printre statele cu venituri înalte de rând cu statele Europei de Vest – Cehia, Polonia, Slovacia, Slovenia, Ungaria, Croația, Estonia, Letonia, Lituania. România, se află la hotarul dintre statele cu venituri medii înalte și venituri înalte. Astfel, în iulie 2020, reieșind din nivelul venitului național brut (VNB) obținut în 2019, România a intrat în grupul țărilor cu venituri înalte. Totodată, criza determinată de Covid-19 a cauzat revenirea țării din nou în grupul economiilor cu venituri medii înalte¹.

În 2006, 8 economii în tranziție din Europa Centrală - membre ale UE (Cehia, Polonia, Slovacia, Slovenia, Ungaria și țările Baltice au intrat în categoria statelor cu economii de piață multipartite

¹ Pentru anul fiscal 2022, țările cu venituri joase sunt cele care au un VNI per capita calculat utilizând metoda Atlas a Băncii Mondiale de 1,045 USD sau mai mic în 2020, economiile cu venituri medii-inferioare între 1,046 USD și 4,095 USD; cu venituri medii-superioare între 4,096 USD și 12,695 USD și economiile cu venituri înalte care au o valoare a indicatorului egală sau superioară 12,696 USD.

(BERD; 2006). În același timp, raportul Băncii Mondiale (2008) a conchis că țările din blocul Estic, în prezent, membre ale Uniunii Europene, care au început procesul de reformă devreme, au ajuns să semene cu economiile de piață înalt dezvoltate și să lupte cu succes în concurența internațională de rând cu alte state europene dezvoltate.

Moldova, începând cu anul 2021 a migrat din grupul țărilor cu venituri medii inferioare în cel cu venituri medii superioare aflându-se la limita de jos cu un VNB per capita de 4570 USD în 2020, reprezentând 36% din nivelul aceluiasi indicator calculat pentru România. În 2020, PIB-ul Moldovei per capita raportat la media țărilor UE (estimat după PPC), nu reprezenta decât 30%. Comparativ cu anul 1995 acest raport s-a dublat, totodată progresele sunt destul de modeste reieșind din dezideratul stabilit și reușitele realizate de alte state europene în tranziție. Raportând situația Moldovei la cea a țărilor din Europa Centrală și țările Baltice, acest decalaj este ușor mai mic (39% în anul 2020).

Gradul de abordare a temei în literatura științifică

Tranziția țărilor din blocul Estic la economia de piață a fost și este un subiect de interes major pentru comunitate științifică, abordat în multiple cercetări. Studiile realizate de către Banca Mondială (2001) și FMI (2014) pentru a marca 10 și, respectiv, 25 de ani de ani de tranziție au constatat progresele neuniforme realizate de către țările europene în tranziție în parcurgerea acestei etape. Studiile au mai scos în evidență câțiva factori majori ce au condiționat aceste evoluții neuniforme: condițiile inițiale de dezvoltare ale țărilor și caracteristicile economice, factorii externi și politicile promovate. Aceste rezultate au fost confirmate de multe alte cercetări. În baza unei analize cross-sectoriale s-a constatat că condițiile inițiale (PNB per capita, gradul de urbanizare, ponderea industriei în PIB, proximitatea de țări cu economii de piață înfloritoare, dotarea cu resurse, creșterea economică ș.a.) au fost foarte importante pentru realizarea liberalizării economiilor și pentru a obține performanțe economice, măsurate în termenii creșterii economice și a evoluției inflației (De Melo. M.; Denizer C. et. all; 2001). Țările din Europa Centrală și Yugoslavia, care au experimentat deja unele reforme caracteristice sistemului de piață până la începutul anilor 90 au reușit să asigure o stabilitate macroeconomică mai rapidă. În plus, proximitatea de Europa de Vest a fost un alt factor relevant care a influențat mersul reformelor. Prin urmare, țările care au reușit să implementeze reforme mai îndrăznețe și mai rapide pentru a asigura tranziția au avut reușite mai bune: restabilire după colapsul economic de la începutul anilor 90 și o stabilizare macroeconomică mai rapidă, o vulnerabilitate mai mică la criza financiară din regiune ce s-a produs în anul 1997-1998 (IMF, 2014). Cercetările ulterioare au scos în evidență rolul istoriei și a sistemului instituțional politic în promovarea reformelor și a performanței economice realizate, rezultatele indicând că țările mai democratice, cu un sistem politic parlamentar au înregistrat performanțe mai bune în acest context (Djankov S., Jolevski F.; 2020). Reformele politice sunt indispensabile în reducerea decalajelor în ceea ce privește nivelul productivității dintre economiile în tranziție și țările industriale, care reprezintă un factor important al creșterii economice. Nemijlocit, pentru creșterea productivității este imperativă consolidarea unor determinanți structurali cum ar fi: educația, deschiderea economică, profunzimea financiară, calitatea instituțiilor, stocul și calitatea infrastructurii ș.a. (Banca Mondială, 2008).

Scopul cercetării

Scopul acestei cercetări este de a analiza reușitele obținute de către Republica Moldova în realizarea tranziției la economia de piață – asigurarea convergenței reale cu țările dezvoltate din Europa și, corespunzător, progresul reformelor. Cercetarea elucidează prin urmare domeniile în care Moldova a înregistrat cele mai mici progrese în implementarea reformelor și ar trebui să atragă o atenție sporită din partea autorităților în vederea asigurării accelerării creșterii economice și a bunăstării populației.

Metodologia cercetării

Cercetarea a fost realizată prin parcurgerea a 2 etape. Prima etapă a constat în analiza discrepanțelor în nivelul PIB per capita și al productivității atins de Republica Moldova comparativ cu media țărilor din zona Euro și Europa Centrală (inclusiv țările Baltice). A doua etapă a presupus analiza progresului reformelor reieșind din țintele stabilite de BERD pentru realizarea tranziției astfel pentru a atinge nivelul țărilor dezvoltate cu economii de piață .

Analiza discrepanțelor în ceea ce privește PIB per capita și productivitatea muncii în Republica Moldova comparativ cu statele UE (separat țările din Zona Euro și Europa Centrală și țările Baltice – care vizează țările care au finalizat procesul de tranziție la economia de piață) a fost realizată în baza estimărilor efectuate de către autori, reieșind din datele furnizate de către Banca Mondială și Biroul Național de Statistică. Datele Băncii Mondiale oferă informațiile necesare pentru realizarea analizei comparative în profil regional. Totodată, datele statistice internaționale pentru Republica Moldova au fost corectate reieșind din ajutărilor produse în ultimii ani în metodologiile de calcul a unor indicatori relevanți de către autoritatea națională de producere a datelor statistice în Republica Moldova și, care prezintă diferențe comparativ cu cele disponibile în bazele de date internaționale. În 2014, în Moldova s-a produs un nou recensământ al populației care a produs schimbări în seriile date privind efectivul populației în țară (populația cu reședință obișnuită), ceea ce a determinat/va determina revizuirea altor indicatori statistici majori. În plus, Biroul Național de Statistică este antrenat în armonizarea sistemului național de statistică cu acquis-ul statistic comunitar, ceea ce implică și modificarea/schimbarea metodologiilor de calcul a indicatorilor statistici.

Pentru a evalua progresele reformelor în vederea realizării tranziției la economia de piață a fost identificat un set de indicatori. În acest scop au fost utilizați indicatorii de tranziție propuși de BERD. Conform accepției primare (1997), impactul tranziției putea fi măsurat prin crearea, extinderea și aprofundarea piețelor, crearea și consolidarea instituțiilor, cadrului legal și al politicilor orientate spre susținerea funcționării piețelor (inclusiv proprietății private), adoptarea unor modele de comportament și a abilităților caracteristice economiilor de piață. Reieșind din revizuirea conceptului de tranziție în anul 2016, o economie de piață funcțională trebuie să fie mai mult decât crearea unor piețe. Economii trebuie să fie competitive, incluzive, bine guvernate, sustenabile, reziliente și integrate. Prin urmare progresul reformelor a fost evaluat prin prisma a doua seturi de indicatori: pentru perioada anilor 1989-2014 – care măsoară progresul reformelor și 2016-2020 - calitatea procesului de tranziție. Primul set de indicatori se referă la: privatizarea la scară mare, privatizarea la scară mică, guvernare și restructurarea întreprinderilor, liberalizarea prețurilor, regimul comercial și valutar, politica concurențială. Scara de măsurare pentru indicatori a variat de la 1 la 4+, unde 1 reprezintă puține sau lipsa schimbărilor de tranziție de la o economie planificată, iar 4+ - standardele unei economii de piață industrializată. Progresul reformelor a fost evaluat în comparație cu alte state în proces de tranziție, nemijlocit care au reușit deja să asigure dezvoltarea unor economii de piață funcționale, în continuare Europa Centrală (Slovacia, Slovenia, Polonia, Cehia, Ungaria, Letonia, Lituania, Estonia, Bulgaria, România, Croația). Al doilea set de indicatori caracterizează parametrii calitativi ai unei economii de piață sustenabilă: competitivitatea, buna guvernare, durabilitatea, incluziunea, reziliența și gradul de integrare. Progresul realizat pentru fiecare dintre aceste calități este estimat în baza unui set de indici compuși, care combină informații dintr-un număr mare de indicatori și evaluări într-un mod consecvent. Scorurile variază de la 1 la 10, unde 10 reprezintă valoarea maximă ce atestă conformitatea cu standardele economiilor de piață durabile.

Rezultatele cercetării

1. PIB per capita, creșterea economică și productivitatea muncii

În anul 2020, în Republica Moldova, PIB-ul per locuitor (exprimat în dolari internaționali la PPC, în prețuri curente) constituia 13 mii USD, ceea ce reprezintă circa 28% comparativ cu media țărilor din Zona Euro și circa 39% din media țărilor din Europa Centrală (inclusiv țările Baltice). În primul an de tranziție, din cauza declinului economic îndelungat prin care a trecut economia națională decalajul în

nivelul veniturilor generate per locuitor în Moldova comparativ cu aceste grupe de state s-a mărit considerabil. Dacă în 1992 PIB per capita în Moldova (la PPC) constituia în jur de 19% din media țărilor din Zona Euro și 52% din cea a țărilor din Europa Centrală, atunci în 2000 acest decalaj s-a mărit, valoarea raportului diminuându-se până la 12% și, respectiv, 31%. Evoluțiile economice ulterioare au determinat o recuperare a acestei diferențe comparativ cu țările din Zona Euro în 2008 și o ulterioară creștere a convergenței. În cazul țărilor din Europa Centrală, deși decalajul s-a redus în ultimele 2 decenii, nivelul anilor 1992-1994 nu a fost atins. Deși Moldova reușește să diminueze discrepanțele în ceea ce privește PIB-ul creat anual per locuitor comparativ cu țările din Uniunea Europeană (UE), decalajul rămâne a fi enorm, iar convergența se produce foarte lent.

Cât privește țările din Europa de Sud –Est cu excepția celor deja membre ale UE, datele disponibile relevă că la mijlocul anilor 90, economia Moldovei genera un PIB per capita superior comparativ cu unele state cum ar fi de ex. Albania, Bosnia și Herțegovina. Totodată, deja către finele anilor 90, Moldova a rămas în urma acestor state, astăzi împărțind ultimele două locuri cu Ucraina în clasamentul țărilor europene la acest capitol.

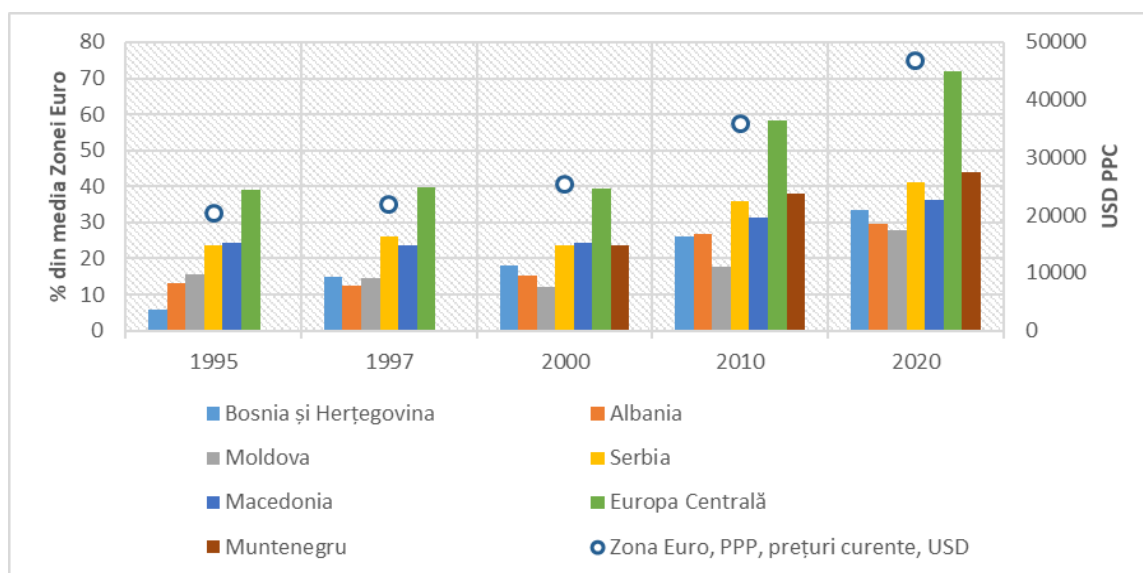

Figura 1. PIB per capita, PPC (dolarii internaționali) în Zona Euro și ponderea țărilor din Europa Centrală, de Sud-Est și a Moldovei în media țărilor din Zona Euro

Sursa: Elaborat în baza datelor BNS și FMI

Una dintre explicațiile convergenței reale lente este contractarea semnificativă a economiei Republicii Moldova care s-a produs în anii 90. Începând cu primul an de independență și până în 1996, economia Moldovei a fost în continuă descreștere. În 1997 s-a înregistrat o ușoară creștere de 1,6% comparativ cu anul precedent, însă după au urmat încă 2 ani de scădere. Prin consecință, în perioada anilor 1991-1999, PIB-ul Moldovei s-a diminuat cumulativ, cu circa 60% comparativ cu anul 1990 conform estimărilor autorilor. După cum a fost menționat, Moldova, se numără printre statele care cel mai târziu și-au reluat creșterea economică după obținerea independenței. Astfel economia a revenit pe o traiectorie de ascensiune, începând cu anul 2000. În anii 2000-2008 aceasta a sporit destul de rapid în contextul reformelor promovate și a bazei de creștere foarte mici atinsă la finele anilor 90. După care, în decada precedentă în unison cu tendințele regionale, economia națională a temperat. Astfel ritmurile medii anuale de creștere în perioada ultimilor 20 de ani au fost insuficiente pentru a recupera pierderile înregistrate în anii 90.

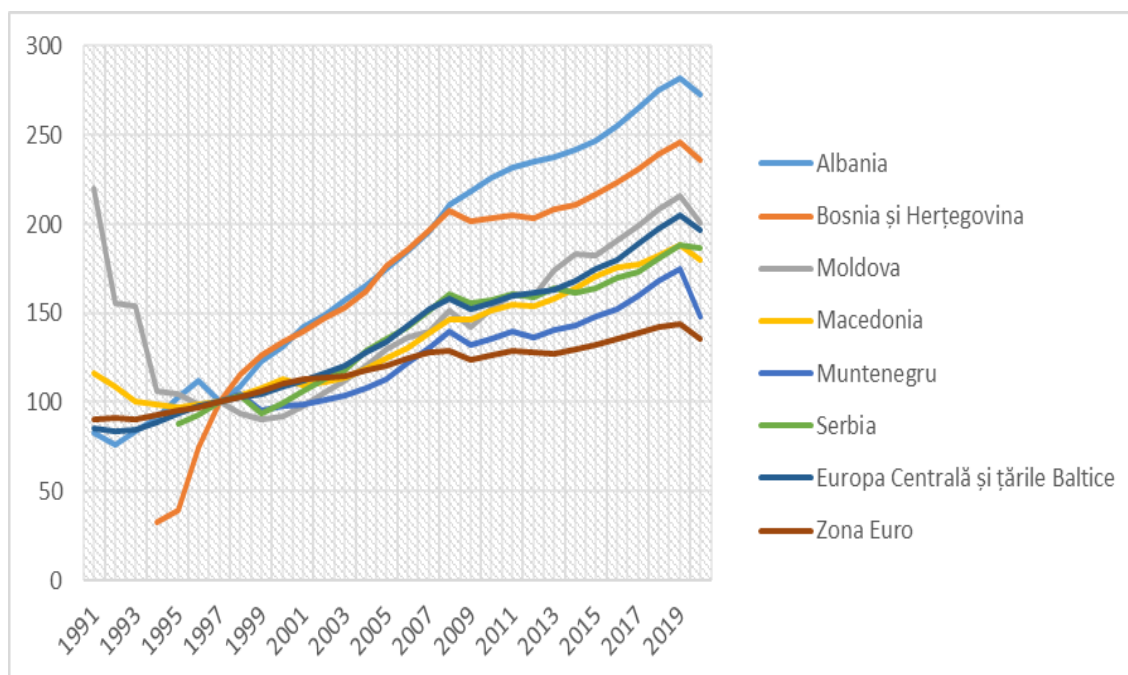

Figura 2. Indicele creșterii PIB în Republica Moldova, Zona Euro și țările din Europa Centrală și de Sud-Est, anul 1997=100%

Sursa: Elaborat în baza datelor BNS și FMI

Estimările permit să concluzionăm că până în anul 2020, Moldova nu a reușit să atingă nivelul PIB înregistrat în anul 1990, nemaivorbind de valorile primului an de independență. În toată această perioadă, economia națională a scos în evidență mai multe vulnerabilități. Deschiderea economică care a crescut, evident a sporit expunerea țării la diverse șocuri. În același timp, s-a acordat o atenție insuficientă majorării competitivității externe și asigurării securității economice, au fost neglijate riscurile asociate dependenței economiei de anumite piețe, a fost diminuat rolul promovării active și consecvente a reformelor ce ar proteja concurența liberă și a importanței calității instituțiilor.

Aceste discrepanțe regionale în nivelul PIB per locuitor sunt explicate de diferențele majore în nivelul productivității atins de Republica Moldova. Productivitatea muncii în Republica Moldova este extrem de joasă comparativ cu media țărilor din spațiul UE, constituind în jur de 36% în 2019 și estimativ 37% în anul 2020. Decalajul este ușor în descreștere dacă vorbim de Țările Baltice, România, totodată Producția Internă Brută (exprimată la PPC în dolari internaționali) creată de o persoană ocupată în Moldova nu depășește 55% din nivelul țărilor sus menționate. În același timp, discrepanța se mărește dacă vorbim despre media țărilor din Zona Euro. Modificarea metodologiilor de cuantificare a principalilor indicatori utilizați la calcularea productivității muncii – PIB, populația ocupată și fragmentarea datelor în câteva serii discontinui, nu permite obținerea unor date exacte, ce ar reflecta evoluția productivității muncii în Republica Moldova în ultimele decenii, nici cel puțin în ultimii 5 ani. Totodată, unele estimări realizate conturează o creștere foarte lentă a productivității muncii în perioada anilor 2014-2020 care constituie estimativ, în mediu, în jur de 2% anual. Această creștere se explică prin majorarea temperaturii PIB-ului și de episoadele de recesiune care s-au produs în 2015 și 2020. O dinamică, relativ, mai înaltă a productivității muncii în 2015-2018, a fost posibilă în condițiile unei creșteri economice medii anuale destul de temperate de 3%, din contul diminuării numărului populației ocupate.

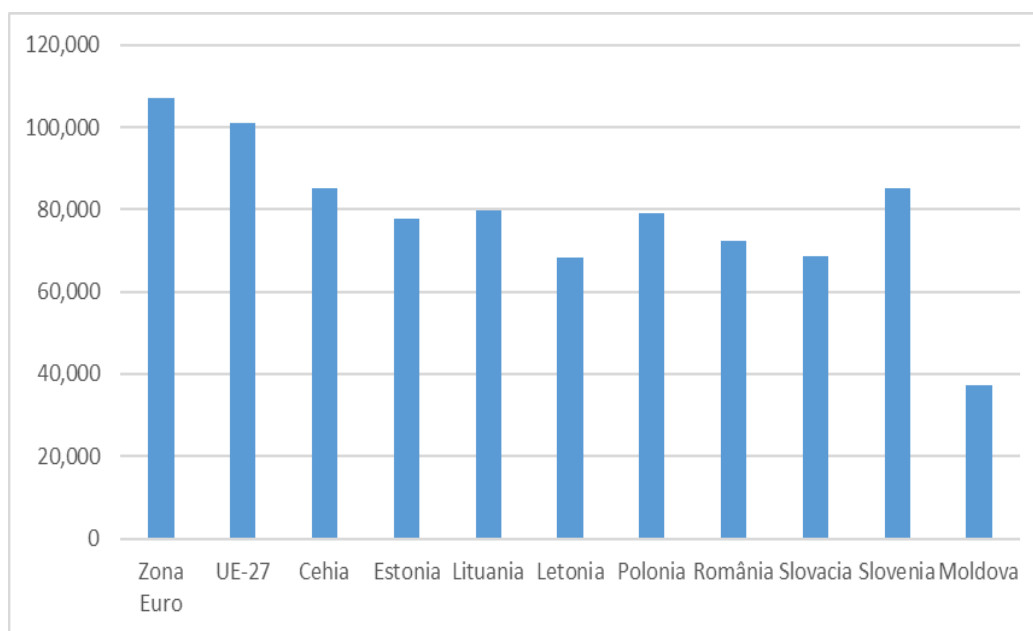

Figura 3. Productivitatea muncii în Republica Moldova în dinamică și comparativ cu statele din regiune

Sursa: Calculele autorilor în baza datelor Băncii Mondiale, BNS, OECD, INSSE

Notă: Cele mai exacte date privind nivelul și dinamica productivității muncii în Republica Moldova pot fi obținute doar pentru anul 2019 în baza datelor ocupării populației cu reședință obișnuită. În vederea extinderii seriei de date pentru perioada anilor 2014-2020 de către autor au fost estimate în retrospectivă: seria de date privind ocuparea populației excluzând persoanele ocupate cu producerea produselor agricole, pentru consumul propriu și PIB-ul excluzând producția gospodăriilor casnice pentru consum propriu din statistica privind economia neobservată.

Nivelul mic al PIB se explică printr-o multitudine de factori în Moldova. Printre aceștia se numără capacitatea redusă de a stimula spiritul antreprenorial și de a antrena populația activă în procesul de producție. Rata de ocupare a populației și densitatea întreprinderilor noi create anual per 1000 persoane în vârstă de 15-64 ani sunt extrem de mici în profil regional. Doar circa 40% din populația aptă de muncă este ocupată sau în căutare de un loc de muncă în Republica Moldova. În majoritatea activităților economice dezagregat la nivel de 2 cifre conform Clasificatorului Activităților Economice în Republica Moldova se atestă un dezechilibru dintre cererea și oferta forței de muncă. În unele industrii tradiționale cum ar fi cea alimentară și de fabricare a băuturilor unde productivitatea este relativ mai înaltă există un surplus al ofertei forței de muncă. Același lucru se atestă și în industria farmaceutică și de produse electronice, totodată aceste industrii clasificate printre cele cu intensitate înaltă în tehnologii au doar o cotă neînsemnată în producția industrială și în valoarea exporturilor de bunuri autohtone. Pe de altă parte, alte industrii și activități de servicii mai noi cu potențial de creștere a valorii adăugate – producerea echipamentelor electrice, servicii TIC, se confruntă cu un deficit al forței de muncă (Expert-Grup; 2020).

Descompunerea creșterii economice, evidențiază o influență negativă a acumulării forței de muncă în primele 2 decenii, tendința corelată cu diverse procese demografice – emigrarea care s-a intensificat la finele anilor 90, îmbătrânirea populației și rata mică a implicării acestora în viața economică. Amploarea migrației internaționale de muncă a fost determinată, în mare măsură, de lipsa oportunităților de angajare

și de salariile mici pe piața internă¹. În același timp, identificarea forței de muncă cu competențe înalte pe piața internă a devenit până în prezent o constrângere critică pentru investitorii atât locali cât și străini. Implicarea economică a populației după vârsta de pensionare este extrem de mică, în timp ce cota acestora în structura populației crește și va continua să crească, contrar tendinței de scădere pe termen lung a efectivului populației în vârstă aptă de muncă între 18 – 62 de ani².

Pe lângă nevalorificarea factorului uman, eficiența utilizării acestuia este redusă, inclusiv din cauza acumulării reduse de capital. Atât investițiile locale, publice și private, cât și cele din surse străine sunt mici. Cercetările anterioare relevă că Productivitatea Totală a Factorilor (PTF) care a avut o contribuție negativă până la finele anilor 90, după anii 2000 a avut o influență determinantă la accelerarea creșterii economice. Totodată, pe parcursul ultimului deceniu contribuția sa a început să scadă, în timp ce acumularea factorilor de producție este amorfă și asigură o contribuție mică. Prin urmare, după o creștere accelerată în al doilea deceniu de tranziție ca urmare a efectului de recuperare, în ultimii 10 ani se conturează și o tendință de temperare a PIB-ului potențial și efectiv (World Bank; 2019).

Tendințele creșterii economice în Moldova, corespund, în mare parte, cu cele obținute în cercetările realizate pentru țările din Europa Centrală și de Est. Acestea din urmă au determinat o contribuție negativă sau ne semnificativă a forței de muncă la creșterea economică în toată perioada de tranziție, contrar aportului pozitiv al acumulării de capital. În același timp, dacă PTF a avut o contribuție însemnată în a doua jumătate a anilor 90, când majoritatea din aceste state erau în perioadă de recuperare sau deja în plină creștere după colapsul care a marcat începutul tranziției. După criza economică-financiară din 2008-2009, contribuția PTF a fost negativă. Cercetările alternative realizate, evidențiază însă un factor important care ar trebui de delimitat în estimarea PTF în țările în tranziție și anume utilizarea capacităților de producție, care poate supraestima PTF în fazele de recuperare după recesiuni și, din contra, subestima valoarea sa în perioadele de criză (Levenko Natalia et. all, 2019). Discrepanța majoră dintre PIB per capita și productivitatea muncii în Moldova comparativ cu țările UE, precum și tendința continuă de temperare a creșterii economice care se anticipează să se mențină și în următorul deceniu, face indispensabilă promovarea unor reforme orientate spre creșterea accelerată a productivității. În contextul dat, trebuie asigurat progresul în implementarea reformelor setate inițial pentru efectuarea tranziției la economia de piață și susținerea inițiativelor antreprenoriale, dezvoltării capitalului uman, accesului liber pe piațe.

Progresul reformelor în vederea asigurării tranziției către economia de piață

Mai multe studii au confirmat influența pozitivă și necesitatea reformelor orientate spre crearea și funcționarea economiilor de piață, pentru stimularea creșterii economice. În același timp, evidențele empirice au determinat o corelație pozitivă dintre viteza de implementare a reformelor și rezultatele socio-economice obținute, promotorii unor reforme radicale înregistrând, per ansamblu succese mai bune în realizarea tranziției comparativ cu adepții unei tranziții treptate (Oleh Havrylyshyn, Xiaofan Meng, and Marian L. Tupy, 2016).

Reieșind din indicatorii setați de BERD pentru monitorizarea progreselor economiilor în tranziție în promovarea politicilor destinate creării unei economii de piață viabile, Moldova de rând cu toate țările din spațiul CSI, Albania, țările Baltice, România, Cehia au început reformele de la „0” pe toate cele șase dimensiuni. Nu este, însă, și cazul celorlalte state din Europa Centrală și de Sud-Est, care deja experimentau unele caracteristici ale economiei de piață în ceea ce ține de privatizarea la scară mică, liberalizarea prețurilor și a comerțului (anexa 1). Pe de altă parte, domeniile cum sunt privatizarea la scară largă, politica concurențială, guvernarea și restructurarea întreprinderilor – în care toate statele au luat startul de la aceeași treaptă, s-au dovedit a fi și cele mai provocatoare. Nici la etapa de aderare, țările de Europa Centrală nu au reușit de departe să atingă țintele setate de BERD, care ar asigura atingerea convergenței cu economiile de piață industrializate pe dimensiunile date.

¹ Strategia națională privind ocuparea forței de muncă pentru anii 2017–2021 aprobată prin HG 1473 din 30.12.2016

² Prognozele centrului de cercetări demografice a INCE

În promovarea reformelor, cele mai rapide progrese Moldova le-a înregistrat în domeniul liberalizării prețurilor. Astfel, deja la mijlocul anilor 2000, în mare parte, prețurile la bunuri și servicii erau determinate de evoluția cererii și ofertei, iar achizițiile de stat se efectuau la prețuri de piață. Totuși, o parte din prețuri cum ar fi tarifele pentru energie sau apă, sau prețurile pentru medicamente și servicii medicale continuă să fie reglementate. Deși, această practică nu stimulează o bună funcționare a pieței, statul recurge la reglementarea prețurilor aferente unor categorii de bunuri și servicii pentru a nu afecta nivelul de trai al populației. În 2019, rata absolută a sărăciei constituia 25%, iar în cadrul anumitor categorii de populație – din mediul rural, din regiunea de Sud a țării, familiile dintr-un singur membru mai în vârstă de 60 de ani sau familiile cu 3 și mai mulți copii – indicatorul se ridică până la peste 35% sau chiar 40%.

După un prim deceniu de independență cu o creștere accelerată a prețurilor Republica Moldova a reușit să obțină o stabilizare a inflației. Introducerea monedei naționale în 1993 și politica monetară promovată de BNM a permis stoparea inflației galopante de la începutul anilor 90¹ și stabilizarea monedei naționale. În anii 2000, în mare parte, s-au atestat rate ale inflației cuprinse între 10 și 15%. După 2010, BNM a trecut la un regim de țintire a inflației, iar obiectivul stabilit este menținerea ratei de creștere a prețurilor la nivelul de 5% (cu o posibilă deviere de $\pm 1,5$ puncte procentuale). Inclusiv datorită acestei abordări, după 2010, rata inflației a avut o traiectorie ce s-a înscris fie în intervalul țintit de BNM (3,5-6,5%), fie în apropiere de acest interval. Dar, au fost și excepții. De exemplu, în 2015, pe fondul unei crize multiple, manifestată prin: scăderea influxurilor de valută determinate de înrăutățirea situației economice în CSI, devalizarea sectorului bancar, seceta din agricultură și instabilitatea politică, rata anuală a inflației a constituit circa 10%.

Moldova a înregistrat progrese înalte și în domeniul liberalizării comerțului. În primii 10 ani de tranziție Moldova a devenit membru a mai multor Acorduri de cooperare internațională multilaterale, regionale și bilaterale: ONU (1992), Inițiativa Central Europeană (1996), Acordul de parteneriat și cooperare cu UE (1998), Organizația Cooperării Economice a Mării Negre (1999) ș.a. Încă de la mijlocul anilor '90 ai sec. XX, Moldova a fost inclusă în lista țărilor beneficiare de preferințe comerciale autonome acordate de UE, care ulterior a fost extinsă în câteva etape. În 2001 Moldova a aderat la Organizația Mondială a Comerțului, care a constituit o altă etapă importantă pentru evoluția comerțului exterior al țării. Realizarea acestui pas a determinat Banca Europeană de Reconstrucții și Dezvoltare să evalueze progresele Moldovei în domeniul liberalizării Comerțului cu cel mai înalt scor (4,3) pe care îl puteau obține statele în tranziție. În 2014, Republica Moldova a făcut încă un pas important și a semnat Acordul de Asociere și Acordul de liber schimb aprofundat și cuprinzător cu Uniunea Europeană care a impulsionat reformele în mai multe domenii și a lărgit accesul pe piețele occidentale. În consecință, Republica Moldova a reușit să-și diversifice din punct de vedere geografic exporturile și să-și mărească cota exporturilor pe piețele țărilor din UE. Armonizarea infrastructurii calității cu normele europene și internaționale și creșterea accesului pe una dintre cele mai exigente piețe, vizavi de calitatea bunurilor și servicii, ar fi o realizare mare și ar determina facilitarea accesului și pe alte piețe. Totodată, la acest capitol, Moldova trebuie să depună multe eforturi în domeniul adaptării cadrului instituțional, regulator, dar și a creșterii productivității producătorilor locali.

Moldova înregistrează carențe în procesul de privatizare, în special al întreprinderilor mari de stat, care, de ordine, generează o productivitate mică, comparativ cu companiile private și cele cu capital străin. Până în anul 2014 scorul Moldovei obținut pentru acest indicator s-a majorat de la 1 la 3, poziționându-se mai bine sau pe picior de egalitate cu unele țări din Asia Centrală membre ale CSI și chiar din Europa de Sud-Est (ex. Bosnia și Herțegovina, Macedonia, Serbia) sau Europa Centrală (Slovenia). Pe de altă parte, celelalte țări din Europa Centrală au reușit să obțină rezultate mai înalte în privatizarea întreprinderilor mari, inclusiv Georgia care s-a marcat ca un reformator activ și a reușit să

1 Istoria BNM, 2018 <https://www.bnm.md/ro/content/istoria-bnm>

devină o destinație foarte atractivă pentru investitorii străini. Revenind la Republica Moldova, scorul de 3p obținut în 1995 nu s-a modificat până în 2014. Întreprinderile publice, care nu reprezentau decât în jur de 2% din numărul întreprinderilor raportoare, angajau în 2019 circa 21% din angajații acestor întreprinderi, circa 26% din activele imobilizate și 10% din veniturile din vânzări (INCE, BIS; 2019). Analizele comparative indică asupra unor valori semnificativ mai mari a acestor indicatori comparativ cu statele din Europa de est, iar evidențele empirice - asupra faptului că eficiența utilizării capitalului și a forței de muncă în întreprinderile de stat este mult mai mică, influențând negativ creșterea productivității în economie (Banca Mondială, 2019).

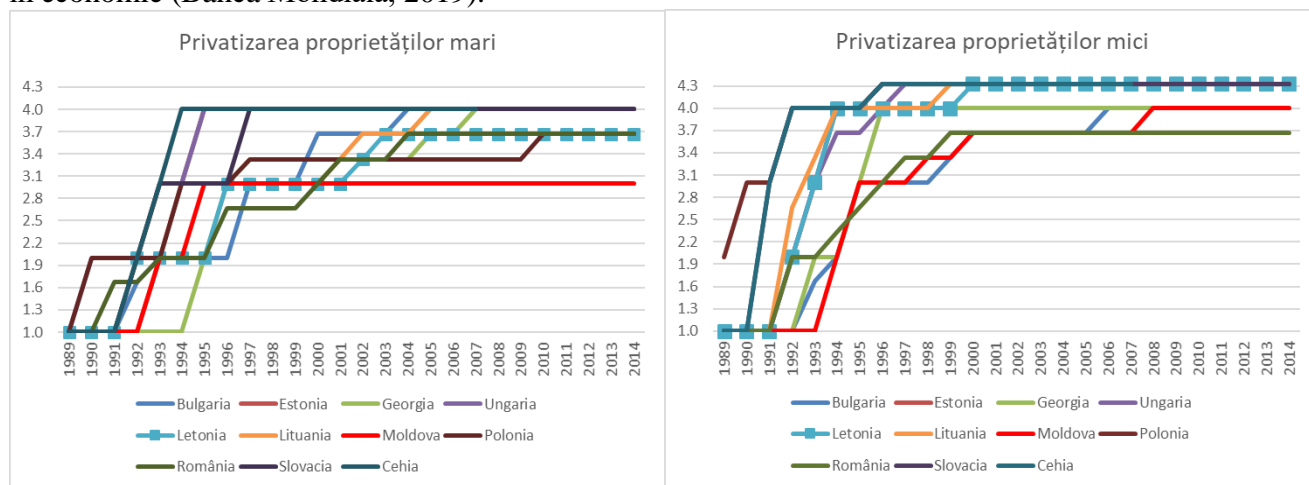

Figura 4. Scorul Moldovei conform BERD pentru reformele ce țin de privatizarea patrimoniului public

Sursa: Elaborat în baza datelor BERD

Guvernarea și restructurarea întreprinderilor, la fel ca și politica concurențială sunt domeniile în care progresul reformelor Moldovei a fost cel mai mic, rămânând la o distanță mare de alte state din Europa Centrală și de Sud-Est. Aceste restanțe care sunt corelate cu procesul lent și anevoios de privatizare a întreprinderi de stat limitează concurența și creșterea productivității sectorului de producere.

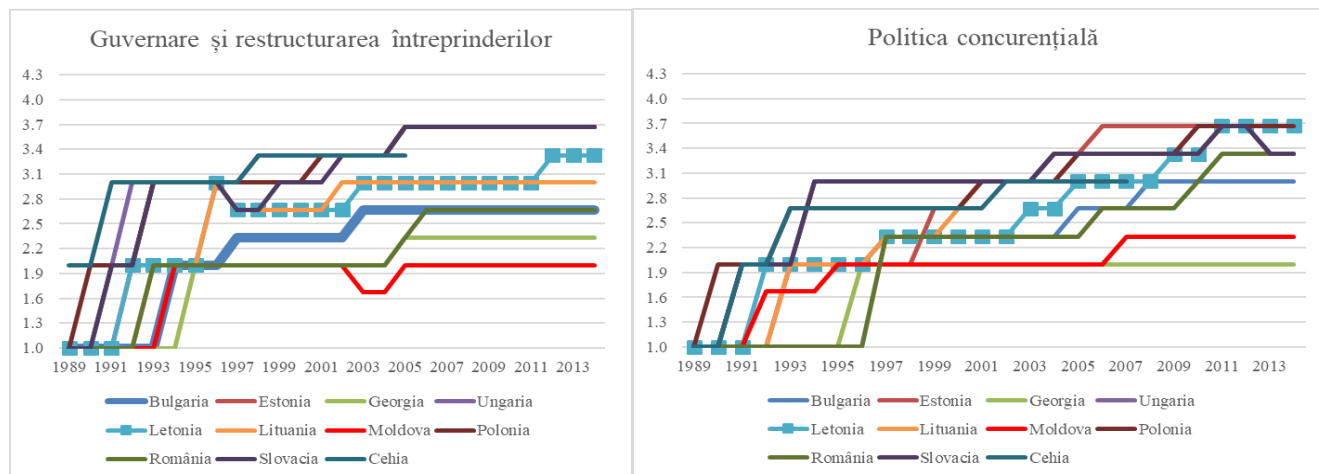

Figura 5. Scorul Moldovei conform BERD pentru indicatorii Guvernare și restructurarea întreprinderilor și politica concurențială

Sursa: Elaborat în baza datelor BERD

După anul 2014, perioadă pentru care nu au fost calculați indicatorii de tranziție sus-menționați, Moldova a continuat procesul de deetizare a proprietății publice în Republica Moldova. A fost

adoptat Codul de Governanță corporativă prin Hotărârea nr. 67/10 din 24.12.2015 a Comisiei Naționale a Pieței Financiare. Ca urmare a crizei financiare din anul 2015 au fost întreprinse un set de măsuri pentru îmbunătățirea guvernării instituțiilor bancare din Moldova și creșterea solidității sistemului financiar. Totodată, conform Clasamentului Competitivității Globale 2019, Moldova se plasa la capătul listei în ceea ce privește profunzimea și stabilitatea sistemului financiar. Acest lucru, evident influențează eficiența pieței financiare în atragerea economiilor populației și redistribuirea acestora în economie în scopuri investiționale.

Analiza calității transformărilor produse în economiile care parcurg sau au încheiat procesul de tranziție la economiile de piață din perspectiva asigurării sustenabilității acestora evidențiază competitivitatea redusă a Moldovei comparativ cu țările din Europa Centrală și de Sud-Est, confirmând rezultatele Clasamentului Competitivității Globale elaborat de Forumul Economic Mondial anual și de cercetările efectuate în cadrul Raportului de evaluare a competitivității și a implementării matricei de politici a Foii de parcurs pentru ameliorarea competitivității Republicii Moldova. De altfel, competitivitatea redusă explică productivitatea joasă a economiei naționale.

Pe parcursul deceniului precedent, implicit în ultimii 5 ani au fost implementate o serie de măsuri de creare a unui mediu de afaceri favorabil antreprenoriatului, inclusiv o serie de inițiative pentru susținere a întreprinderilor mici și mijlocii (IMM). Au fost implementată Strategia de dezvoltare a sectorului întreprinderilor mici și mijlocii pentru anii 2012-2020, Matricea de politici a Foii de parcurs pentru ameliorarea competitivității Republicii Moldova pentru anii 2014-2020, Planul de acțiuni al Acordului de Asociere cu UE, Strategia de atragere și de promovare a exporturilor 2016-2020 și multe altele. Au fost înregistrate progrese în diminuarea costurilor de afaceri, în special pe dimensiunea creării și lichidării întreprinderilor. A fost diversificat setul de programe destinate lansării și dezvoltării afacerilor, axate pe promovarea antreprenoriatului feminin, internaționalizarea afacerilor, creșterea abilităților antreprenoriale ș.a. În vederea susținerii investițiilor a fost redusă ușor povara fiscală începând cu anul 2018 din contul diminuării contribuțiilor sociale care sunt extrem de mari în profil regional. Au fost dezvoltate infrastructuri de susținere a investițiilor – extinderea ZEL-urilor și crearea primului Parc Tehnologic în 2018 ș.a. Totodată, reformele promovate nu s-au transpus în crearea unui mediu de afaceri dinamic, inovativ care să asigure creșteri impunătoare a valorii adăugate și, prin urmare a productivității întreprinderilor.

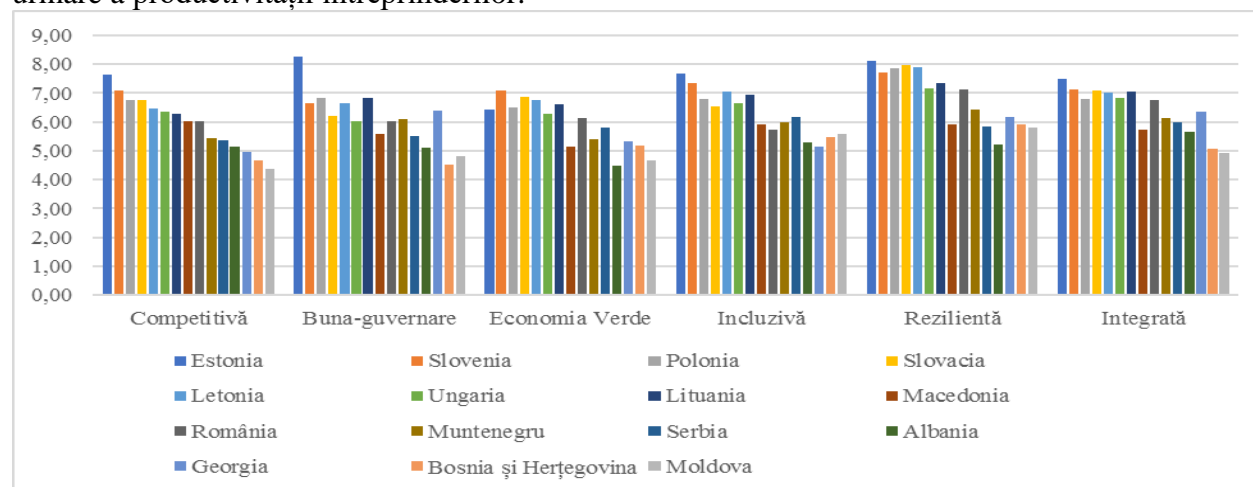

Figura 6. Scorul Moldovei conform BERD pentru indicatorii Guvernare și restructurarea întreprinderilor și politica concurențială

Sursa: Elaborat în baza datelor BERD

Competitivitatea Moldovei a fost evaluată de către BERD în 2019 cu un scor de 4.36 p. din maximum 10 posibile fiind la o distanță semnificativă de Estonia care înregistrează cel mai înalt scor

(7.63) printre statele care au parcurs sau sunt în proces de tranziție. Scorul Moldova este semnificativ mai mic și față de țările din Europa de Sud-Est. În pofida menținerii unui nivel satisfăcător ai unor indicatori macrofinanciari cum ar fi evoluția prețurilor, deficitul bugetar, datoria publică externă, deficitul contului curent s-a transformat într-o afecțiune cronică a economiei naționale, fiind cu mult peste nivelul acceptabil stabilit pentru indicatorii din tabloul de bord al UE pentru determinarea dezechilibrelor macroeconomice. Începând cu anul 2005, raportat la PIB, deficitul contului curent a înregistrat cea mai mică valoare în 2016 de -3,5%, în restul perioadei aceasta escaladând la un nivel de peste 5% și ajungând până la 16%. Media anuală din ultimii 3 ani a fost de -8,8% ceea ce depășește cu mult ținta de +6- (-) 4 recomandată de tabelul de Bord al UE pentru monitorizarea echilibrelor. De altfel, în pofida liberalizării comerțului exterior, deschiderea economică este suficient de mică față de țările europene cu dimensiuni apropiate ca teritoriu și populație. Integrarea în fluxurile internaționale de investiții este la fel, extrem de mică, în pofida indicelui de restrictivitate a ISD foarte mic al Moldovei – 0,06 în 2020 care reflectă, mai cu seamă deschiderea țării către investițiile străine. Moldova în perioada de tranziție a acumulat un stoc de ISD de 4,8 mild USD, ceea ce reprezintă circa 41% din PIB în anul 2020. Estimările realizate arată că creșterea ISD cu 1 p.p în economia națională duce la creșterea valorii adăugate cu 0, 14 p.p și la creșterea exportului cu 0,13 p.p (INCE; 2020). Totodată, în comparație regională, Moldova pe departe nu este destinația cea mai atractivă pentru investitorii străini. Stocul investițiilor străine în economia națională este cu mult inferior țărilor din Europa de Sud-Est și majoritatea statelor din Europa Centrală.

Succesele mici în reformarea guvernării corporative la care se adaugă carențele ce vizează calitatea guvernării instituțiilor publice, incidența corupției și asigurarea statului de drept care este o altă constrângere majoră pentru asigurarea sustenabilității dezvoltării economice. Barierele ce rezultă din calitatea redusă a instituțiilor în Moldova sunt în topul celor mai majore obstacole pe care trebuie să le depășească antreprenorii ce activează în Republica Moldova, atât locali cât și străini. Instabilitatea politică, dimensiunea sectorului informal și concurența distorsionată, inclusiv din cauza incidenței majore a corupției creează constrângeri și costuri majore pentru antreprenori. Instabilitatea politică, după forța de muncă inadecvată este cel mai mare impediment în desfășurarea afacerilor pentru 18% din întreprinderile chestionate conform studiului *Entreprise Survey*, realizat de către Banca Mondială în 2019. Acest factor este determinant în procesul de luare a deciziilor de către investitorii străini în ceea ce privește inițierea sau extinderea unor proiecte investiționale, respectiv retragerea investițiilor realizate în alte țări. În 2020, indicele stabilității politice în Moldova constituia -0,42 dintr-un interval de variație de min. -2,5 și max. +2,5, înregistrând alături de Ucraina și Bosnia și Herțegovina cele mai mici valori printre statele din Europa. Crearea unor instituții publice funcționale și eficiente ce ar asigura buna implementare a cadrului de reglementare a afacerilor este o măsură indispensabilă pentru susținerea activității investiționale, a productivității și creșterii bunăstării populației.

Concluzii

După 30 de ani de tranziție Moldova a reușit să asigure doar parțial convergența reală cu țările din spațiul UE, decalajul rămânând a fi impunător. Declinul economic îndelungat din prima decadă a tranziției a sporit esențial discrepanța dintre veniturile generate de către economia moldovenească per locuitor și țările din Zona Euro, precum și din Europa Centrală și de Sud Est. Astfel, Moldova și-a reluat creșterea de la treapta unei țări europene cu cele mai mici venituri, iar parcursul economic din ultimele 2 decenii nu a schimbat lucrurile. Mai mult ca atât, estimările indică asupra faptului că țara nu a reușit să recupereze nivelul PIB, pierdut la începutul anilor 90.

Creșterea economică accelerată din anii 2000 care s-a produs pe fundalul bazei de creștere foarte mici, după criza mondială din anii 2008-2009 a început să se reducă treptat, în ultimii 5 ani evoluând foarte lent. Fiecare dintre cele trei decenii de tranziție au fost marcate de o criză economică regională sau mondială care a scos în evidență vulnerabilitatea puternică a economiei, aceasta fiind destul de sensibilă și

la alte șocuri interne. Ca și în cazul majorității economiilor în tranziție acumularea forței de muncă a avut doar un efect foarte mic sau chiar negativ la asigurarea creșterii economice. Scăderea cererii pentru forța de muncă, diminuarea veniturilor populației și restructurarea economiilor a determinat emigrarea populației în masă din țările în tranziție la începutul tranziției. Convergența economică care se produce lent cu țările din Europa de Vest și diminuarea barierelor de mobilitate a forței de muncă determină și emigrarea populației tinere, cu educație și venituri, relativ înalte. Creșterea din anii 2000 a fost susținută de o creștere accelerată a eficienței utilizării factorilor de producție, în timp ce acumularea de capital avea o contribuție suficient de mică. În același timp, evidențele empirice obținute în baza evoluțiilor economice ale țărilor din Europa Centrală în perioada de tranziție au scos în evidență un factor foarte important pentru aceste țări care, nefiind estimat separat, determină supraevaluările PTF în perioadele de relansare economică. Acest factor este utilizarea capitalului existent. Pentru Republica Moldova astfel de estimări nu au fost realizate deocamdată, totodată acestea ar fi relevante în contextul explicării procesului investițional și a creșterii economice. Evoluțiile din ultimul deceniu indică o temperare vizibilă a creșterii PIB potențial și efectiv, inclusiv din contul scăderii semnificative a contribuției PTF, iar aceste tendințe trebuie să ridice semne de alarmă pentru factorii de decizie. Bunăstarea populației trebuie sporită. În acest scop trebuie accelerată creșterea economică prin ameliorarea competitivității economiei naționale, ceea ce presupune implementarea politicilor care vor influența productivitatea întreprinderilor, a economiei în ansamblu.

Dacă Moldova a reușit să asigure o bună realizare a reformelor în domeniul liberalizării comerțului și a prețurilor, asigurând o convergență totală sau apropiată de țările cu economie de piață dezvoltate, atunci restanțele pe dimensiunea privatizării, în special a întreprinderilor mari, guvernarea și restructurarea întreprinderilor, politica concurențială sunt extrem de mici. Iar majorarea progreselor în realizarea acestor reforme este indispensabilă pentru restructurarea și creșterea sustenabilă a ofertei de bunuri și servicii, pentru ameliorarea competitivității economiei naționale și creșterea nivelului de trai al populației.

Referințe bibliografice

1. Alexandru Stratan, Victoria Fala. Economia Republicii Moldova după 30 de ani de tranziție <https://www.moldova-independenta.md/economie>
2. EBERD. Low in transition online 2006. Focus on central Europe. November 2006 <https://bg.uek.krakow.pl/e-zasoby/ebor/liton/liton06.pdf>;
3. Expert-Grup. Studiul pieței muncii din Republica Moldova. Chișinău 2020;
4. IMF. 25 Years of Transition Post-Communist Europe and the IMF. – Washington, D.C. : International Monetary Fund, 2014;
5. IMF. Transition Economies: An IMF Perspective on Progress and Prospects. November 3, 2000 https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/110300.htm#P44_1861;
6. INCE, BIS. Investițiile Străine Directe. Impactul asupra economiei Republicii Moldova. Chișinău 2021;
7. INCE. Raportul de evaluare intermediară a impactului Strategiei pentru Atragerea Investițiilor și Promovarea Exporturilor 2016-2020. Chișinău 2020;
8. Istoria BNM, 2018 <https://www.bnm.md/ro/content/istoria-bnm>;
9. Martha de Melo, Cevdet Denizer, Alan Gelb, Stoyan Tenev. Circumstance and Choice: The role of Initial Conditions and policies in Transition Economies. The World Bank Economic Review, Vol. 15, no. I, 2001.econom;

10. Natalia Levenko, Kaspar Oja, Karsten Staer. Total factor productivity growth in Central and Easter Europe before, during and after the global financial crisis;
11. Oleh Havrylyshyn, Xiaofan Meng, and Marian L. Tupy. Fast and Extensive Reforms Led to Higher Growth and More Political Freedom;
12. Petru Negură. The Republic of Moldova's transition between a failed communism and an Un-Commenced capitalism? In Stusia Politica, 2016;
13. Proiect Strategia pentru o Economie Inclusivă, Durabilă și Digitală până în 2030;
14. Raport privind evaluarea intermediară a impactului Strategiei Naționale de Atragere a Investițiilor și de Promovare a Exporturilor pentru perioada anilor 2016-2020 asupra economiei naționale. INCE 2020;
15. Simeon Djankov, Filip Jolevski. The Post-Communist Transition at 30. Financial Markets Groups Discussion Papers DP 793;
16. Strategiei națională privind ocuparea forței de muncă pentru anii 2017–2021 aprobată prin HG 1473 din 30.12.2016;
17. UNCTAD. FDI inward stock by region and economy, 1990-2000;
18. World Bank. Rekindling economic dynamism. Washington 2019;
19. World Bank. Transition: The first ten years. Analysis and lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union. The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank 2021;
20. World Bank. Unleashing Prosperity. Productivity Growth in Eastern Europe and the Former Soviet Union. The World Bank 2008.

Anexa1. Scorul obținut pentru reformele promovate de către economiile care au încheiat procesul de tranziție și care sunt în proces din Europa Centrală și de Sud-Est și CSI.

	Privatizare a la scară mare		Privatizar ea la scară mică		Guvernare și restructurar ea întreprinderi lor		Liberaliza rea prețurilor		Comerț și sistemul de schimb		Politica concurenți ală	
	1989	2014	1989	2014	1989	2014	1989	2014	1989	2014	1989	2014
	Țările care au finalizat procesul de tranziție - membre ale UE											
Bulgaria	1.0	4.0	1.0	4.0	1.0	2.7	1.0	4.3	1.0	4.3	1.0	3.0
Croația	1.0	3.7	3.0	4.3	1.0	3.3	2.7	4.0	2.0	4.3	1.0	3.3
Estonia	1.0	4.0	1.0	4.3	1.0	3.7	1.0	4.3	1.0	4.3	1.0	3.7
Ungaria	1.0	4.0	1.0	4.3	1.0	3.7	2.7	4.0	2.0	4.0	1.0	3.3
Letonia	1.0	3.7	1.0	4.3	1.0	3.3	1.0	4.3	1.0	4.3	1.0	3.7
Lituania	1.0	4.0	1.0	4.3	1.0	3.0	1.0	4.3	1.0	4.3	1.0	3.7
Polonia	1.0	3.7	2.0	4.3	1.0	3.7	2.3	4.3	1.0	4.3	1.0	3.7
România	1.0	3.7	1.0	3.7	1.0	2.7	1.0	4.3	1.0	4.3	1.0	3.3
Slovacia	1.0	4.0	1.0	4.3	1.0	3.7	1.0	4.3	1.0	4.0	1.0	3.3
Slovenia	1.0	3.0	3.0	4.3	1.0	3.0	2.7	4.0	2.0	4.3	1.0	2.7
Cehia	1.0	4.0	1.0	4.3	1.0	3.3	1.0	4.3	1.0	4.3	1.0	3.0
Min	1.0	3.0	1.0	3.7	1.0	2.7	1.0	4.0	1.0	4.0	1.0	2.7
Max	1.0	4.0	3.0	4.3	1.0	3.7	2.7	4.3	2.0	4.3	1.0	3.7

	Țările cu economii în tranziție din Europa de Sud-Est											
Albania	1.0	3.7	1.0	4.0	1.0	2.3	1.0	4.3	1.0	4.3	1.0	2.3
Bosnia și Herțegovina	1.0	3.0	3.0	3.0	1.0	2.0	2.7	4.0	2.0	4.0	1.0	2.3
Macedonia	1.0	3.0	3.0	4.0	1.0	2.7	2.7	4.3	2.0	4.3	1.0	2.7
Muntenegru	1.0	3.3	3.0	3.7	1.0	2.3	2.7	4.0	2.0	4.3	1.0	2.3
Serbia	1.0	2.7	3.0	3.7	1.0	2.3	2.7	4.0	2.0	4.0	1.0	2.3
Min	1.0	2.7	1.0	3.0	1.0	2.0	1.0	4.0	1.0	4.0	1.0	2.3
Max	1.0	4.0	3.0	4.3	1.0	3.7	2.7	4.3	2.0	4.3	1.0	3.7
	Țările cu economie în tranziție din spațiul CSI și Georgia											
Moldova	1.0	3.0	1.0	4.0	1.0	2.0	1.0	4.0	1.0	4.3	1.0	2.3
Armenia	1.0	3.7	1.0	4.0	1.0	2.3	1.0	4.0	1.0	4.3	1.0	2.3
Azerbaidjan	1.0	2.0	1.0	3.7	1.0	2.0	1.0	4.0	1.0	4.0	1.0	1.7
Belarus	1.0	1.7	1.0	2.3	1.0	1.7	1.0	3.0	1.0	2.3	1.0	2.0
Georgia	1.0	4.0	1.0	4.0	1.0	2.3	1.0	4.3	1.0	4.3	1.0	2.0
Kazahstan	1.0	3.0	1.0	4.0	1.0	2.0	1.0	3.7	1.0	3.7	1.0	2.0
Republica Kârgâză	1.0	3.7	1.0	4.0	1.0	2.0	1.0	4.3	1.0	4.3	1.0	2.0
Tadjikistan	1.0	2.3	1.0	4.0	1.0	2.0	1.0	4.0	1.0	3.7	1.0	1.7
Turkmenistan	1.0	1.0	1.0	2.3	1.0	1.0	1.0	3.0	1.0	2.3	1.0	1.0
Ucraina	1.0	3.0	1.0	4.0	1.0	2.3	1.0	4.0	1.0	4.0	1.0	2.3
Uzbekistan	1.0	2.7	1.0	3.3	1.0	1.7	1.0	2.7	1.0	1.7	1.0	1.7
Min	1.0	1.0	1.0	2.3	1.0	1.0	1.0	2.7	1.0	1.7	1.0	1.0
Max	1.0	4.0	1.0	4.0	1.0	2.3	1.0	4.3	1.0	4.3	1.0	2.3

Sursa: EBRD